

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МАГІСТЕРСЬКІ СТУДІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Випуск 3

Збірник наукових праць магістрів ОП
«Дошкільна освіта. Інклюзія»,
«Початкова освіта»,
«Фізична культура та спорт»,
«Практична психологія»,
«Менеджмент. Управління закладом
загальної середньої освіти»

Київ 2025

УДК 37(063).
973.202 я1

**Магістерські студії психолого-педагогічного факультету
Маріупольського державного університету: збірник наукових праць
здобувачів ОС Магістр ОП «Дошкільна освіта. Інклюзія», «Початкова освіта»,
«Фізична культура та спорт», «Практична психологія», «Менеджмент.
Управління закладом загальної середньої освіти» / за заг. ред. Л.В. Задорожної-
Княгницької. Випуск 3. Київ: МДУ, 2025. 522 с.**

Рекомендовано до друку Вченою радою психолого-педагогічного факультету
Маріупольського державного університету
(протокол №2 від 27 листопада 2025 року)

© Колектив авторів, 2025

СОЦІАЛЬНО ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНИХ ПІДЛІТКІВ

Ірина Деснова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології

Валерія Савенок, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр» за спеціальністю «Психологія»

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVIANT TEENAGERS

Iryna Desnova, candidate of psychological sciences, associate professor of the department of practical psychology

Valeria Savenok, master's student in Psychology

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано мультичинникову природу девіантної поведінки підлітків крізь призму класичних соціологічних теорій (аномії, напруження, соціального навчання, контролю) та розвиткових/екологічних підходів. Окреслено вплив стресорів, сімейних стилів виховання, середовища, шкільного клімату й цифрового простору у формуванні ризиків та захисних чинників на формування девіантної поведінки в підлітковому віці.

Ключові слова: підліткова девіантність, самоконтроль, шкільна пов'язаність, сімейний моніторинг, кібербулінг.

Abstract. The article theoretically substantiates the multifactorial nature of deviant behaviour in adolescents through the prism of classical sociological theories (anomie, tension, social learning, control) and developmental/ecological approaches. The influence of stressors, family parenting styles, environment, school climate, and digital space on the formation of risks and protective factors for deviant behaviour in adolescence is outlined.

Keywords: adolescent deviance, self-control, school attachment, family monitoring, cyberbullying.

Війна спричинила різку зміну соціальних умов життєдіяльності дітей і підлітків: масові переміщення, втрати близьких, тривале перебування в укриттях, фрагментацію освітнього процесу, економічну нестабільність родин, дефіцит дозвіллевих і просоціальних практик. У підлітковому віці, що є сенситивним щодо пошуку ідентичності та експериментування з ролями, ці стресори формують комплекс ризиків девіантної поведінки – від агресивності, віктимної та делінквентної поведінки до зловжи-вання ПАР, самопошкоджень, суїцидальних проявів, кібердевіацій. За даними міжнародних організацій, саме підлітки демонструють особливо високий психоемоційний дистрес у зв'язку з війною; зокрема, UNICEF фіксує різке зростання потреб у підтримці психічного здоров'я дітей, підлітків та батьків, а в окремих регіонах – зростання частоти звернень по допомогу у 2024 році порівняно з 2023 роком [11].

ВОЗ наголошує: після трьох років повномасштабної війни домінують саме психічні проблеми, а міжвідомчі механізми МНПСС охоплюють сотні організацій; на рівні державної політики запущено національну програму з охорони психічного здоров'я під патронатом Олени Зеленської, що підкреслює масштаби виклику для підлітків і їхніх сімей [11].

Проблематика девіації в підлітковому віці досліджується на перетині соціології, психології розвитку, клінічної та юридичної психології, кримінології й педагогіки. Підліткова девіантність розглядається як стійка/повторювана система поведінкових відхилень (правопорушення, агресія, віктимна поведінка, зловживання ПАР, систематична брехня, прогули, булінг/кібербулінг тощо), яка порушує нормативні очікування соціуму й завдає шкоди самій особі та/або оточенню. Водночас девіація не є лише «властивістю» індивіда: вона конститується у взаємодії з макро- й мікросоціальним середовищем, а також через соціальне визначення та «наклеювання ярликів» (labeling). Згідно класичних підходів Говарда Беккера (H. Becker) та Едвіна Лемерта (E. Lemert), суспільна реакція може трансформувати первинну, епізодичну девіацію у вторинну через інтеріоризацію стигми [2; 8].

Соціологічні теорії акцентують різні «вузли» соціального порядку, де виникає напруження, що штовхає підлітка до порушення норм. Анемійна теорія Р. Мертона (R. Merton) показує, як структурні розриви між культурними цілями та інституційно доступними засобами продукують стратегії «інновацій», у тому числі делінквентні [9]. Узагальнена теорія напруження Р. Агню (Agnew R.) специфікує типи стресорів (втрата/негативні стимули, блоковані можливості), які через негативні емоції (гнів, фрустрація) підвищують імовірність девіантного «копінгу» [1].

Підхід диференційованих асоціацій/соціального навчання Едвін Сазерленд (E. Sutherland) [11], тлумачить девіацію як результат засвоєння визначень, що сприяють порушенню норм, у значущих групах однолітків (інтенсивність, тривалість, пріоритет, частота контактів). Теорія соціального контролю Тревіса Гірші (T. Hirschi) [7] і ширша «загальна теорія злочину» Майкл Готтфредсон (M. Gottfredson) [6] висувають у центр слабкість самоконтролю та дефіцити прив'язаності/залученості як ключові предиктори порушень. Індивідуальний рівень включає темперамент, саморегуляцію, виконавчі функції, емпатію й чутливість до винагород/покарань. Узагальнена теорія самоконтролю А. Вазсоні (A. Vazsonyi) демонструє відтворювану асоціацію низької саморегуляції з широким колом девіантних актів у підлітків. Самоконтроль формується насамперед упродовж перших десяти років життя за рахунок батьківського моніторингу, розпізнавання та консеквентного реагування на порушення [12].

Стиль виховання у сім'ї з високою вимогливістю та високою підтримкою пов'язаний із меншим ризиком девіацій; натомість поблажливий, непослідовний або «коерційний» стиль сприяє ескалації проблемної поведінки. Високий батьківський моніторинг і теплі стосунки консистентно асоціюються зі зниженням делінквентності, тоді як «неінформованість» батьків про соціальні кола/маршрути підлітка – з підвищенням ризиків [4]. У межах підходу соціального навчання девіація «підкріплюється» у сімейних циклах, де агресивні тактики тимчасово ефективні для досягнення мети, формуючи довготривалі патерни.

Період підліткового віку характеризується різким зростанням впливу однолітків: саме тут діє механізм диференційованих асоціацій/соціального навчання. Контакти з девіантно орієнтованими друзями змінюють баланс визначень «за/проти» порушення норм і надають «скрипти» для агресії/

делінквентності, тоді як «просоціальні» мережі й участь у діяльностях, що структуровано підтримують саморегуляцію (спорт, волонтерство, гуртки), виступають противагою. Це місце також для процесів маркування: клеймо «проблемного» учня, санкції без реабілітаційного компонента й «шкільне відторгнення» можуть «проштовхнути» підлітка до вторинної девіації [2; 8].

Шкільний клімат і «пов'язаність» зі школою – один з найсильніших захисних факторів. За даними CDC-YRBS, вищий рівень school connectedness асоціюється з нижчою поширеністю ризикованої поведінки та кращим психічним здоров'ям у старшокласників різних груп. Пандемійний період і пізніші хвили даних підтвердили, що суб'єктивне відчуття підтримки дорослих/однолітків у школі пом'якшує наслідки стресорів і зменшує вразливість до делінквентності. Важливо, що «каральні» дисциплінарні режими (жорсткі відсторонення, «нульова толерантність») не демонструють стабільних профілактичних ефектів без компонентів відновного підходу та підтримувальних практик.

У цифровому просторі девіантні патерни набувають нових форм: кібербулінг, рейди/тролінг, секстинг без згоди, «челленджі» з ризиками для життя. Систематичні огляди фіксують суттєву поширеність кібербулінгу серед підлітків і його зв'язок із депресивною симптоматикою, тривожністю, суїцидальністю, зниженням успішності; ризики підсилюють низька онлайн-обізнаність, конфліктність у сім'ї, проблемне використання соцмереж; захисні чинники – шкільна залученість, цифрова грамотність, емпатійні норми в групі. Для України, де війна «змістила» багато взаємодій у дистанційні формати, доцільні шкільні програми протидії кібербулінгу, що поєднують навчання навичкам безпеки, модерацію онлайн-середовищ і роботу з нормами групи.

Повномасштабна війна створила безпрецедентне поле ризику для розвитку підлітків: прямий досвід обстрілів/втрат, переміщення, руйнування шкільної інфраструктури, економічний шок сімей, тривалий стрес. Дослідження Р. Гото (R. Goto) із вибіркою 8096 підлітків показало високу поширеність скринінг-позитивних станів: депресія (32%), тривога (18%), клінічно релевантна травма (35%), середній і вищий ризик розладів, пов'язаних із ПАР (20%). Експозиція війні суттєво підвищувала ймовірність цих станів [5]. Ці тягарі не автоматично «детермінують» девіацію, проте через механізми емоційної дисрегуляції, «гарячої» обробки загрози, втрату шкільної пов'язаності та батьківських ресурсів вони підвищують ризик як зовнішніх (агресія, делінквентність), так і внутрішніх (суїцидальність, тривожно-депресивні) проявів. Це підсилює вимогу до комплексних, травма-інформованих підходів у школігромаді.

Паралельно зростає роль міжнародних моніторингових систем (HBSC/WHO; UNICEF) для аналізу тенденцій ризикованої поведінки, благополуччя та шкільного клімату серед українських підлітків у динаміці (національні аналітичні звіти, 2024–2025). Ці джерела потрібні для таргетування профілактики та оцінювання політик (боротьба з булінгом, зміцнення шкільної пов'язаності, просвіта щодо ПАР).

З урахуванням мультичинникової природи девіації доцільно виокремити ознаки девіантної поведінки підлітків. Так, однією з провідних ключових рис девіантної поведінки підлітків є низький самоконтроль/саморегуляція, імпуль-

сивність, пошук новизни, знижена емпатія (зокрема CU-риси), викривлення соціальної інформації (ворожі атрибуції), підвищена реактивність на винагороду за низької реактивності на покарання; можливі нейробіологічні маркери (низький базовий ЧСС у спокої) та коморбідні розлади (СДУГ/РДУГ, розлади настрою, ПТСР), які «протягують» уразливість через різні середовища [11].

Висока конфліктність, непередбачувані/каральні практики, слабкий моніто-ринг, дефіцит тепла й структурованості – типові кореляти стійкої девіації; нато-мість авторитетний стиль, ясні правила, емоційна підтримка та «відкриті канали» комунікації – захисні чинники. Саме сім'я першою формує «вікно» регуляції афекту та соціального навчання. На перетині цих рівнів працює логіка «критич-них періодів» і кумулятивних (каскадних) ефектів: ранні агресивні патерни у поєднанні з коерційною взаємодією в сім'ї, низькою пов'язаністю зі школою й девіантними друзями збільшують шанс переходу до стійкої траєкторії у стилі «life-course-persistent» [10]. Поза «причинами» важливо розуміти процеси, через які в суспільстві виникає девіантна поведінка. Первинні поодинокі порушення не обов'язково змінюють Я-концепцію підлітка; однак стигматизувальні ярлики («хуліган», «проблемний») та санкції без «мостів» повернення до спільноти поглиблюють девіацію, переводячи її у вторинну фазу [2].

Проведене теоретико-емпіричне узагальнення дозволяє трактувати підліткову девіантну поведінку як багаточинниковий феномен, що постає на перетині індивідуально-психологічних характеристик, мікросоціальних взаємодій та ширших контекстуальних умов. Конвергенція класичних соціологічних підходів (аномії, напруження, соціального навчання, контролю) з розвитковими та екологічними моделями виявилася евристично продуктивною: вона пояснює, чому в умовах порушеної соціальної рівноваги, слабких прив'язаностей і дефіциту соціального капіталу норми девіантності засвоюються швидше, а просоціальні механізми саморегуляції – слабшають. Ключовою ланкою у формуванні ризиків і захистів виступає якість зв'язків підлітка з дорослими (батьками та педагогами) та зі значущими однолітками, а також відчуття «включеності» у шкільну спільноту.

В українському контексті повномасштабна війна стала потужним макростресором, що модифікує як фон розвитку, так і щоденні практики сімей і шкіл. Воєнні втрати, внутрішнє переміщення, економічна нестабільність, інформаційно-медійний тиск і хронічна тривога створюють багаторівневий «фон ризику», який підсилює прояви дезадаптації, зокрема імпульсивність, агресивність, девіантні форми самозахисту та пошук «швидких» способів отримання контролю над життям. За таких умов традиційні профілактичні підходи потребують суттєвого перегляду: недостатньо лише «повідомляти правила» або «карати за порушення» – необхідно відновлювати безпечні зв'язки, структуру та передбачуваність середовища, розширювати репертуар саморегуляційних стратегій і підсилювати суб'єктність підлітка.

Отримані результати підтверджують центральну роль авторитетного батьківства, характеризованого поєднанням тепла/підтримки з чіткими межами та послідовним моніторингом. Саме така взаємодія мінімізує вплив девіантних

норм одноліткових груп і знижує ймовірність залучення підлітків до ризикованих практик у цифровому просторі (кібербулінг, асоціальні спільноти, небезпечні челенджі). Водночас батьківський ресурс є обмеженим унаслідок війни, тому програми підтримки сімей мають включати психоедукацію, «теплі ланцюжки» соціальної підтримки, доступ до сервісів ментального здоров'я та навігацію міжвідомчими службами. Ефективність таких програм зростає, коли вони інтегровані зі шкільними ініціативами та громадськими проектами, а також коли передбачають гнучкі, культурно чутливі формати участі батьків.

Школа виявляється місцем як ризику, так і потенційного захисту. Дані дослідження показують, що «пов'язаність» зі школою (school connectedness) – відчуття прийняття, справедливості правил, залучення до навчально-пізнавальної та позаурочної діяльності – істотно послаблює девіантні тенденції, навіть за високої інтенсивності зовнішніх стресорів. Це означає, що інвестиції не лише в дисциплінарні практики, а й у дизайн середовища (фізичного й соціального), у партисипативні процедури ухвалення правил, у розвиток учнівського самоврядування, наставництво, тьюторство та служби медіації мають прямий профілактичний ефект. Травма-інформована школа, яка системно враховує вплив стресу на навчання і поведінку, комбінує універсальні превентивні заходи з вибірковою та індикативною підтримкою, демонструє найкращі перспективи у зниженні девіантності без стигматизації учнів.

Концептуальна рамка дослідження підтверджує необхідність багаторівневої профілактики за принципами громадського здоров'я: універсальної – для всіх учнів і сімей (позитивна дисципліна, соціально-емоційне навчання, цифрова грамотність, проекти шкільної спільноти, норми поваги й безпеки); вибіркової – для груп підвищеного ризику (наставництво, групи підтримки, батьківські тренінги, менторські програми); індикативною – для підлітків з уже наявними проблемами (індивідуальна та сімейна психотерапевтична допомога, відновні практики, координація з соціальними службами). Відновне правосуддя у школі – не «м'яка альтернатива покаранню», а інша логіка взаємодії, яка відновлює стосунки, визнає завдану шкоду, формує відповідальність і запобігає вторинній травматизації.

Отже, профілактика девіантної поведінки підлітків в Україні має бути цілісною, науково обґрунтованою і людиноцентричною. Вона має поєднувати відновні підходи й чіткі, справедливі правила; піклування й вимогливість; індивідуальну допомогу та спільнотну взаємодію; офлайн-практики та цифрові компетентності. Коли школа стає місцем, де чують і бачать, де є простір для помилки та відновлення, а сім'я – джерелом тепла, меж і підтримки зростання, – навіть у надзвичайно складних історичних обставинах підлітки отримують шанс не на «бездефектність», а на дорослішання з досвідом відповідальності, взаємоповаги й здатності обирати просоціальні траєкторії. Саме така стратегія має найбільшу ймовірність зменшити поширення девіантних практик і водночас зміцнити психологічну стійкість молодого покоління.

Список використаних джерел

1. Agnew R. Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency. *Journal of Research in Crime and*

- Delinquency*. 2011. Vol. 38, No.4. P. 319–361. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022427801038004001>.
2. Becker H. S. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press, 2003.
  3. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1999. 56 p.
  4. Dishion T., Forgatch M., Chamberlain P., Pelham W. E. The Oregon Model of Behavior Family Therapy: From Intervention Design to Promoting Large-Scale System Change // *Behavior Therapy*. 2016. Vol. 47, No. 6. P. 812–837. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.beth.2016.02.002>.
  5. Goto R., Hiraoka K., Okubo R. та ін. Mental Health of Adolescents Exposed to the War in Ukraine. *JAMA Pediatrics*. 2024. Vol. 178, No. 6. P. 639–648. URL: <https://jamanetwork.com/journals/jamapediatrics/fullarticle/2816152>
  6. Gottfredson M. R.; Hirschi T. *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press, 2000. P 130 p.
  7. Hirschi T. *Causes of Delinquency*. Berkeley: University of California Press, 2019. 78 p.
  8. Lemert E. M. *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*. New York: McGraw-Hill, 2011. 94 p.
  9. Merton R. K. Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*. 2008. Vol. 3, No. 5. P. 67–68. DOI: <https://doi.org/10.2307/2083933>
  10. Moffitt T. E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*. 2003. Vol. 100, No. 4. P. 674–701. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
  11. UNICEF Ukraine. Mental Health & MHPSS (2024–2025). URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/topics/mental-health>
  12. Vazsonyi A. T.; Mikuška J.; Kelley E. L. It's Time: A Meta-Analysis on the Self-Control–Deviance Link. *Journal of Criminal Justice*. 2017. Vol. 48. P. 48–63. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.10.001>
  13. WHO Europe. Three years of war: rising demand for mental health support, trauma care and rehabilitation. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/24-02-2025-three-years-of-war-rising-demand-for-mental-health-support-trauma-care-and-rehabilitation>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АУТОАГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Марина Нетреба, кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти

Максим Самойленко, здобувач ступеня вищої освіти «магістр» за спеціальністю «Психологія»

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF AUTO-AGGRESSIVE BEHAVIOR DURING WAR

Maryna Netreba, candidate of philological sciences, associate professor of the pedagogy and education department

Maksym Samoilenko, master's student in Psychology

Анотація. У статті розглядаються соціально-психологічні чинники, що впливають на формування аутоагресивної поведінки в умовах війни. Показано роль стресових факторів, травматичного досвіду, соціальних змін у виникненні та посиленні саморуйнівних тенденцій особистості

Ключові слова: аутоагресія, війна, соціально-психологічні чинники, саморуйнівна поведінка, психічне здоров'я.